

УДК 347.115;347.177:342.721

ОСОБИСТІ НЕМАЙНОВІ ПРАВА ОСОБИ В УМОВАХ ОСОБЛИВОГО ПЕРІОДУ

Мікуліна М.М., д. ю. н., доцент,
завідувач кафедри
Національна академія Служби безпеки України

У статті розглянуто деякі особисті немайнові права особи та ступінь їх забезпечення в Україні в особливий період.

Ключові слова: забезпечення прав людини, особисті немайнові права особи.

В статье рассмотрены некоторые личные неимущественные права личности и степень их обеспечения в Украине в особый период.

Ключевые слова: обеспечение прав человека, личные неимущественные права личности.

Mirulina M.M. PERSONAL UNPROPERTY RIGHTS FOR PERSONALITY IN THE CONDITIONS OF THE SPECIAL PERIOD

The article discusses some of the moral rights of the individual and the extent of their provision in Ukraine in the special period.

Key words: human rights, moral rights of the person.

Постановка проблеми. Сьогодні світ стикається з новими викликами – проявами «гібридних воєн», що, можливо, стає початком формування, становлення «гібридного світоустрою», і такий «гібридний світ» дедалі швидше перетворюється у нашу реальність. У зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації проти України відбулася деформація систем глобальної та регіональної безпеки, а також системи міжнародного права. Ситуацію на Сході нашої країни багато хто характеризує як прояв такої «гібридності», інші – збройним конфліктом. І наслідком такого конфлікту стали замаху та руйнування системи прав людини, зокрема особистих немайнових прав особи (право на життя, право особистої свободи, право на свободу пересування, право на інформацію тощо).

Ступінь розробленості проблеми. Проблеми дотримання, гарантування прав, свобод і законних інтересів фізичної особи завжди були і є одними з найактуальніших у зв'язку із широким і глибоким усвідомленням кожної особи своєї автономності у приватному житті та вимоги невтручання до цієї сфери будь-кого. Різні аспекти здійснення особою своїх особистих немайнових прав були предметом дослідження І.А. Бірюкової, В.І. Бозика, Н.О. Давидової, Ю.О. Заїки, П.М. Кузьменка, Т.В. Лісної, О.О. Пунди, М.О. Стефанчука, Р.О. Стефанчука, Л.В. Федюк та інших науковців.

Мета статті – дослідити гарантованість указаних прав і їх забезпеченість під час особливого періоду в житті держави.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні Україна переживає особливий період, який визначений у законодавстві України (законах України «Про оборону України», «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», Постанові Правління НБУ «Про затвердження Положення про порядок зберігання Національним банком України та банками України документів в умовах особливого періоду») [1; 2; 3].

Забезпечення прав людини, зокрема під час війни, збройного конфлікту, передбачено міжнародними правовими актами, рати-

фікованими Україною. Такі права зафіксовані у чотирьох Женевських конвенціях, що регулюють як відносини між державами у період збройної боротьби, так і відносини у зв'язку з такою боротьбою (режим поранених, військово-в'язаних, укладання угод про перемир'я, підписання мирних договорів) та містять норми щодо заборони: посягання на життя і фізичну недоторканність, зокрема будь-які види убивств, каліцтва, жорстоке поводження, тортури і катування; взяття заручників; посягання на людську гідність, зокрема образливе і принизливе звернення; засудження і застосування покарання без попереднього судового рішення, винесеного належним чином судом, за наявності судових гарантій, визнаних необхідними цивілізованими націями. Пораненим і хворим гарантується надання допомоги.

Україна як суб'єкт міжнародного права має правові зобов'язання безумовного дотримання міжнародних правових актів, зокрема конвенцій, договорів та угод, які регулюють право збройного конфлікту (право війни).

Однак на сьогодні виникнення, тривання, згасання чи відновлення збройних конфліктів не завжди є передбачуваними, прогнозованими явищами, швидше світ постає перед фактом агресії, хоча приховані чи явні наміри до агресії можуть спостерігатися.

Закони збройного конфлікту застосовуються більшістю цивілізованих країн світу до всіх обставин, за яких збройні сили ведуть бойові дії, і незалежно від оголошення або іншим чином визнання воєнними діями. Тобто закони війни повинні застосовуватися до всіх воєнних дій із використанням збройних сил, незалежно від характеру, напруженості або тривалості конфлікту. Та зауважимо, що норми права, визначені міжнародними угодами і конвенціями, є обов'язковими лише для тих країн, що їх ратифікували.

Звернемося до інформації з Доповіді Верховного комісара ООН із прав людини (далі – УВКПЛ) щодо ситуації із правами людини в Україні (за період із 16 лютого 2014 р. до 15 травня 2016 р.) на території ОРДЛО.

«Збереження присутності в Донецьку УВКПЛ дозволяє стежити за ситуацією із правами людини на підконтрольній озброєним групам території та просувати питання захисту прав людини. Самопроголошені ДНР і ЛНР негативно впливають на дотримання прав приблизно 2,7 млн. осіб, які проживають на підконтрольних їм територіях. Ними запроваджено самовільну систему нормативно-правової бази, створено мережу незаконних місць позбавлення волі, у яких затримані зазнають катувань та жорстокого поводження, пригнічення волі» [4].

Проаналізуємо особливості забезпеченості деяких особистих немайнових прав особи у районах проведення АТО.

Щодо права на життя, свободу, безпеку та особисту недоторканність. Усі ці права належать до особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування фізичної особи. Вони включають права, які належать людині від народження і не можуть надаватися чи не надаватися державою, вони можуть нею тільки гарантуватися (забезпечуватися) через правове визначення змісту та меж їх здійснення, а також охоронятися за допомогою норм цивільного права. Ці права вважаються невідчужуваними, межі їх здійснення окреслюються правом іншої особи та моральними чинниками, до того ж необхідно враховувати принципи розумності, справедливості і добросовісності. Ці права (що забезпечують природне існування фізичної особи) стосуються немайнових благ, які є сутністю особи, її невід'ємною властивістю, станом, якістю, таких як життя, свобода, здоров'я тощо.

У контексті цивілістики право на життя розглядається як абсолютне і відносне право. «Абсолютне право на життя <...> не підлягає трансформації. Абсолютне право на життя у зв'язку із цим мало залежить від його носія. Можливості його реалізації обмежені передбаченою законом формою. Про право на життя як абсолютне право говорять у тих випадках, коли людину не можна позбавити життя ні в якому разі, незалежно від її поведінки і вчинених дій. <...> Про відносний характер права на життя йтися не може, бо в такому разі держава «заволодіє» невід'ємними правами людини» [5, с. 56].

Щодо права на особисту свободу. Це право означає [6, с. 282–283] можливість безперешкодно, незалежно від будь-кого (необмежено-вільно) розпоряджатися собою, своїми діями і вчинками, своїм часом, а обмеження щодо права на особисту свободу можуть бути встановлені у законодавчому порядку. Зазначимо, що право на особисту свободу пов'язане із правом фізичної особи на особисту безпеку. Звідси однією з підстав виокремлення права людини на безпеку є «вразливість людей, яка постійно зростає, і життєво важливих інтересів; коло надзвичайних небезпек, яким повинен протистояти певний вид безпеки <...>» [7, с. 53].

Безперечним є те, що право жити в безпеці в усі часи було елементарним правом людини, необхідною умовою розвитку суспільства, запорукою людського добробуту. Право

на безпеку є складною за структурою і змістом категорією, йому притаманні невідчужуваність і невід'ємність як зовнішня і внутрішня межа, тобто природна рівність усіх людей та відсутність у індивіда можливості позбавити себе права на безпеку незалежно від усвідомлення ним сутності своїх дій і того, чи співвідносяться такі дії з добровільністю його волевиявлення. Специфічним щодо цієї категорії є те, що вона проявляється у внутрішньому ставленні людини до свого права, у бажанні скористатися ним. Це підтверджується тим, що право на безпеку є у будь-якої людини, тобто неможливо відмовитися від того, що є притаманним людській натурі, впливає з неї та відповідає гідному життю й індивідуальній самореалізації і нині визнається суспільством і державою найвищою цінністю.

На нашу думку, правом на безпеку можна вважати усю сукупність закріплених у конституційно-правових (та інших галузевих) нормах юридичних можливостей індивіда, що пов'язані з реалізацією його волі і захистом особистого життя (здоров'я) та/або своїх близьких від посягань інших осіб. Володіння правом на безпеку є «передумовою здійснення інших прав людини і громадянина». Абсолютний характер безпеки людини як цінності означає одну з найвищих цінностей у системі інших прав. Вважаємо, що поняття безпеки людини охоплює і безпеку честі та гідності, місця проживання, недоторканності житла, таємниці особистого життя, безпечне для життя і здоров'я довкілля тощо.

Особисту безпеку можна розуміти як відсутність будь-якої загрози або ризику для людини від будь-кого або будь-чого. Особиста безпека уміщує в собі право особи перебувати у стані відсутності можливої загрози. Це право є суб'єктивним за характером і пов'язане з особистістю носія цього права, тобто особисту безпеку можна розглядати як те, що у конкретний час особа вважає для себе безпечним.

Право на особисту недоторканність розглядають в об'єктивному і суб'єктивному значеннях. Право на особисту недоторканність в об'єктивному значенні визначають [8] як сукупність цивільно-правових норм, які передбачають недопустимість будь-якого посягання на особистість будь-кого, за винятком випадків, передбачених законом, тобто йдеться про посягання на людину як живу істоту. Недоторканність особи як суб'єктивне право людини складається з багатьох правомочностей, що забезпечують фізичну (тілесну) та моральну недоторканність людини, свободу її самовизначення. Недоторканність особи полягає у захисті людини не тільки від незаконних та необґрунтованих арештів і затримань, а й узагалі від всіляких неправомірних посягань на її свободу, життя, здоров'я, майно, честь і гідність. Недоторканність особи – це забезпечення всіх виявів свободи особи за умови її правомірної поведінки [9, с. 35].

Особливістю права на особисту недоторканність [10, с. 81] полягає у тому, що воно спрямоване на забезпечення й охорону особистої безпеки громадянина, тобто такого стану індивіда, за якого він гарантований,

по-перше, від незаконних і необґрунтованих арештів та інших неправомірних примусових заходів, застосовуваних державними органами і посадовими особами; по-друге, від будь-яких протиправних перешкод розпоряджатися самим собою, своїми вчинками, можливістю вільного пересування.

Вважаємо, що недоторканністю особи є гарантовані державою можливість та право фізичної особи самостійно контролювати інформацію про себе, перешкоджати розголошенню відомостей особистого характеру, а у разі порушення цього права застосовувати передбачені законодавством способи захисту. Особиста ж недоторканність фізичної особи акумулює фізичну, статеву, психічну, територіальну, інформаційну, комунікаційну тощо.

З огляду на зазначене, можна оцінити ступінь забезпеченості названих прав із погляду Верховного комісара ООН із прав людини. Згідно із зазначеною Доповіддю у зоні конфлікту зафіксовано 30 903 людські жертви (підрахунки були здійснені з відкритих і доступних джерел інформації) із числа Збройних Сил України, цивільного населення та членів озброєних груп (з них 9371 особа загинула; 21 532 – отримали поранення). Загиблими вважаються майже 2000 цивільних осіб, більшість із яких – внаслідок невідбиркових обстрілів населених пунктів артилерійськими системами. «Десятки людей були страчені без належного суду, вбиті або ж загинули внаслідок катувань та жорстокого поводження, перебуваючи під вартою. Сотні людей вважаються зниклими безвісти, причому достеменно невідомо, чи вони утримувалися під вартою таємно, чи були вбиті, а їхні останки ще належить зібрати та ідентифікувати. Надходила також інформація про неофіційні місця тримання під вартою в зоні конфлікту, де пов'язані з конфліктом затримані утримуються без зв'язку із зовнішнім світом та зазнають катувань і жорстокого поводження, що заперечується представниками української влади. Поширеною є безкарність за вчинені порушення прав людини, що виправдовується ситуацією тривалого конфлікту. На територіях, підконтрольних озброєним групам, відсутнє верховенство права та порядок і водночас створені незаконні паралельні структури. Ці структури використовуються як інструмент залякування та контролю населення, яке проживає на підконтрольних озброєним групам територіях».

Окрім наведеної інформації, зазначено, що «Збройні Сили України та озброєні групи продовжують закладати міни, навіть попри зобов'язання України як сторони Конвенції про заборону застосування мін (1997 р.). На Сході України заміновано досить великі площі, більшість із яких не мають жодних попереджень про потенційні загрози, зокрема вздовж доріг та довкола місць проживання цивільного населення. Ці ризики є особливо гострими для мешканців населених пунктів поблизу лінії зіткнення, а також для майже 23 000 осіб, які щодня перетинають таку лінію».

Щодо права на свободу пересування. Право на свободу пересування є ще одним

особистим немайновим правом фізичної особи, яке стосується територіальної приватності. Воно бере початок у Конституції України (ст. 33), Загальній декларації прав людини (ст. 13), Протоколі № 4 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (ст. 2) [8; 9], Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (ст. 12). А далі і Закон України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» визначає свободу пересування як право громадянина України, а також іноземця та особи без громадянства, які на законних підставах перебувають в Україні, вільно та безперешкодно за своїм бажанням переміщатися по території України у будь-якому напрямі, будь-яким способом, у будь-який час, за винятком обмежень, які встановлюються законом.

Свобода пересування ґрунтується на двох основних аспектах: внутрішньому, тобто можливості фізичної особи вільно пересуватися територією України, та зовнішньому – можливості фізичної особи залишати територію України, а для фізичної особи, яка має громадянство України, – ще й свободу повернення в Україну [11]. Право на свободу пересування поєднує у собі правоволодіння, правовикористання, правозахист цього права фізичною особою. Право на вільне пересування територією України може бути додатково обмежене за територіальними та суб'єктними ознаками. Законодавець також встановлює й інші обмеження, зокрема щодо можливості вільного самостійного виїзду за межі України. Однією з гарантій реалізації права фізичної особи на вільне пересування є також заборона видворення з обраного нею місця перебування, доступ до якого не заборонений законом.

Наведемо дані з Доповіді, згаданий вище. Свобода пересування цивільного населення залишається обмеженою на охопленій конфліктом території, зокрема через ухвалений Тимчасовий порядок та інші механізми контролю, встановлені озброєними групами. Новий Уряд ухвалив нові правила виплати соціальної допомоги, які підвищили відчуття незахищеності серед людей, що мешкають на підконтрольних озброєним групам територіях. Оскільки відтепер вони можуть одержувати соціальні виплати лише на контрольованих Урядом територіях, це призвело до підвищення інтенсивності перетину лінії зіткнення, бо особи мають відновлювати документи для доступу до різних виплат. Люди також продовжують перетинати лінію зіткнення для отримання доступу до медичних послуг, засобів для існування та для возз'єднання зі своїми сім'ями.

У звітний період УВКПЛ продовжувало фіксувати випадки затримання озброєними групами людей на блокпостах на підставі «оголошення у розшук» або затримання урядовими силами на основі бази даних веб-сайту «Миротворець».

Становище цивільного населення в Луганській області викликає особливе занепокоєння, оскільки й досі відсутні переїзди між територіями, що контролюються Урядом, та територіями, підконтрольними озброєними

групами. Через закриття деяких пунктів в'їзду-виїзду цивільне населення почало активно користуватися об'їзними маршрутами, що підвищує ризик ураження ВПВ та нерозірваними боєприпасами.

Щодо права на житло, землю, власність. Визначаючи поняття «житло», законодавець, науковці і практики виокремлюють декілька аспектів. Соціальний аспект полягає в тому, що житлом визнається спеціально призначене для проживання особи приміщення, яке задовольняє потреби особи в житлі. Матеріальний аспект засвідчує те, що житло є об'єктом матеріального світу, що задовольняє матеріальні та духовні потреби людини та призначений для проживання в ньому. Правовий аспект визначає житло через сукупність ознак, які визначають правовий режим цього об'єкта (обсяг прав і обов'язків володільців). Ураховуючи це, житло за строками володіння можна розділити на: житло для постійного та житло для тимчасового проживання, а за функціональним призначенням на: місце проживання і місце перебування.

Право власності на землю означає право володіти, користуватися і розпоряджатися земельними ділянками, що набувається і реалізується на підставі Конституції України, Земельного кодексу України, інших законів, виданих відповідно до них. Зокрема, статтею 9 Закону України «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції» визначено, що протягом терміну дії цього Закону щодо нерухомого майна, розташованого на території проведення АТО, що належить громадянам України або юридичним особам – суб'єктам малого і середнього підприємництва та перебуває в іпотеці, зупиняється дія ст. 37 (у частині реалізації права іпотекодержателя на набуття права власності на предмет іпотеки), ст. 38 (у частині реалізації права іпотекодержателя на продаж предмета іпотеки), ст. 40 (у частині виселення мешканців із житлових будинків та приміщень, переданих в іпотеку, щодо яких є судові рішення про звернення стягнення на такі об'єкти), ст. ст. 41, 43–47 (у частині реалізації предмета іпотеки на прилюдних торгах) закону України «Про іпотеку».

Наказом Міністерства юстиції України № 953/5 від 17 червня 2014 р. «Про невідкладні заходи щодо захисту прав громадян на території проведення антитерористичної операції» встановлено, що нотаріальні дії і державну реєстрацію речових прав та їх обтяжень на нерухоме майно, яке розташовано на території, визначеній цим наказом, здійснюють відповідно державні адміністратори речових прав на нерухоме майно органів державної реєстрації прав і приватні та державні нота-

ріуси інших районів Луганської та Донецької областей відповідно до законодавства.

Знову ж таки у Доповіді зазначено, що «права на житло, землю та власність викликають велике занепокоєння цивільного населення, яке проживає по обидва боки від лінії зіткнення. Урядом України не створено жодного комплексного механізму, зокрема щодо компенсацій. Безперервні бойові дії та захоплення будинків перешкоджають поверненню людей у свої домівки на постійне проживання. Крім того, перевірка стану нерухомого майна, за повідомленнями, – одна з основних причин, чому внутрішньо переміщені особи повертаються на охоплену конфліктом територію: у зв'язку з повідомленнями про мародерство та подальше руйнування власності цивільного населення. УВКПЛ має інформацію про використання та захоплення приватних будинків українськими військовими.

Висновки. Ураховуючи викладене, можемо скласти для себе шкалу, дійти певних висновків щодо ступеня забезпеченості особистих немайнових прав людини під час особливого періоду в Україні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про оборону України : Закон України від 6 грудня 1991 р. № 1932-ХІІ.
2. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21 жовтня 1993 р. № 3543-ХІІ.
3. Про затвердження Положення про порядок зберігання Національним банком України та банками України документів в умовах особливого періоду : Постанова Правління НБУ від 26 березня 2004 р. № 134.
4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.radnyk.org/uploads/7/6/6/5/76650087/ukrain_14th_hrmmu_report_ukrainian.pdf.
5. Красицька Л.В. Цивільно-правове регулювання особистих немайнових прав громадян : [монографія] / Л.В. Красицька. – Донецьк : ДІВС МВС України, 2002. – 164 с.
6. Пунда О.О. Поняття та проблеми здійснення особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування людини : [монографія] / О.О. Пунда. – Хмельницький ; К., 2005. – 436 с.
7. Пендюра М. Право людини на безпеку в аналітичній юриспруденції через призму філософсько-правової думки / М. Пендюра // Право України. – 2008. – № 8. – С. 52–57.
8. Красавчикова Л.О. Понятие и система личных, не связанных с имущественными прав граждан (физических лиц) в гражданском праве Российской Федерации : дисс. ... докт. юрид. наук / Л.О. Красавчикова. – Екатеринбург, 1994. – 435 с.
9. Олійник В. Конституційне право на свободу та особисту недоторканність: поняття та характерні риси / В. Олійник // Право України. – 2000. – № 12. – С. 35–37.
10. Шукліна Н. Зміст конституційного принципу визнання людини найвищою соціальною цінністю / Н. Шукліна // Право України. – 2010. – № 11. – С. 76–83.
11. Динько О.Ф. Зміст і гарантії забезпечення свободи пересування людини та громадянина в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / О.Ф. Динько. – К., 2003. – 18 с.